

DOI: <https://doi.org/10.36550/978-617-8245-57-3-2>

МАЛЕЖИК Ю. М.,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
образотворчого мистецтва та дизайну,
доцент кафедри мистецької освіти*

*Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна*

ORCID: orcid.org/0000-0003-2829-3493

АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Модернізація системи вищої педагогічної освіти, перехід всієї системи освіти на новітні стандарти, входження України в європейський освітній простір, потребує нових підходів до професійного розвитку і формування особистості майбутнього педагога. Підготовка компетентного фахівця, що творчо втілює ці вимоги в практичній діяльності, має відповідати змінам, що впроваджуються у сфері освіти, повинна відбуватися під час всього навчально-виховного процесу в університеті.

Розвиток цифрового середовища, тенденції глобалізації та модернізації, що розвиваються у всіх сферах суспільного життя, висувають нові вимоги до якості професійної підготовки конкурентоспроможних, затребуваних фахівців, здатних реалізовувати свій потенціал у нових соціально-культурних умовах. Однак цифрові та дистанційні форми навчання ніяким чином не заміщують та не сприяють практичній фаховій підготовці мистецького спрямування.

Саме тому, ведучим аспектом вирішення питань професійної підготовки та методичній підготовці майбутніх фахівців образотворчого мистецтва, їх самовдосконалення та саморозвитку мають сприяти накопичені теоретичні та практичні знання у галузі мистецької освіти та використання її у подальшій художньо-педагогічній діяльності. Осмислення історичного значення у процесі розвитку художньої освіти повинне якісно підвищити професійну підготовку майбутнього спеціаліста в галузі образотворчого мистецтва.

Виконання завдань та досягнення мети мистецької освіти неможливі без належної підготовки вчителів образотворчого мистецтва. Питання щодо шкільної художньо-мистецької освіти досить важливі поряд з іншими навчальними проблемами, а відтак постає потреба, розв'язання питань підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для повноцінної реалізації завдань і цілей мистецької освіти в школі.

Методологічну основу сучасної педагогічної концепції і інноваційної спрямованості підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва можуть становити різні історичні й філософські вчення: аналіз, порівняння, узагальнення; матеріалізм, ідеалізм, діалектика, метафізика, гуманізм, антропософія, екзистенціалізм, прагматизм, теософія та інші. Історичний аналіз архівних, сучасних джерел, нормативно-правових документів у галузі мистецької освіти, журналів, методичних рекомендацій, тощо, дає змогу узагальнити досвід підготовки вчителів образотворчого мистецтва та його розвиток, виявити основні тенденції в контексті інноваційних напрямів

підготовки майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в системі мистецької освіти [10, с. 59-63].

Аналіз етапів розвитку навчання образотворчого мистецтва засвідчує, що вчитель є центральною фігурою в організації мистецької освіти, тому вважаємо доцільним коротко розглянути проблему підготовки вчителів образотворчого мистецтва у вітчизняній педагогіці.

Дослідження специфіки підготовки вчителів образотворчого мистецтва для загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст. дає змогу стверджувати, що її здійснювали такі навчальні заклади:

- художні училища;
- педагогічні училища;
- педагогічні інститути на художньо-графічних факультетах, факультетах підготовки вчителів початкових класів, факультетах підготовки вчителів початкових класів зі спеціалізацією «образотворче мистецтво»;
- спеціалізовані мистецькі інститути [1].

На початку ХХ ст. в Україні вчителів мистецького фаху готували в багатьох учительських інститутах: Глухівському (1874), Київському (1910), Вінницькому (1912), Миколаївському (1913), Полтавському (1914), Одеському (1915), Чернігівському (1916), а з 30-х рр. ХХ ст. з'явилися також десятирічні художні школи. Ймовірно, що саме в той час, було окреслено зміст мистецьких дисциплін [16]. Основними його складниками визначали знання з теорії та історії різних видів мистецтва, уміння і навички щодо художньо-практичної діяльності.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дидактичною базою такої підготовки були матеріали та напрацювання відомих учених і фахівців з «художньої педагогіки»: Е. Гальяра, О. і Ф. Дюпюї, Г. Кершенштейнера, Й. Песталоцці, А. Сапожнікова, Л. Тедда, П. Чистякова, П. Шміта, роботи Р. Штайнера (засновника «вальфдорської» педагогіки); М. Монтесорі (авторки ідеї «раннього розвитку і вільного виховання дитини»); А. Бакушинського (розробника теорії «розвитку вільної творчості дитини»). Продовжили справу попередників у другій половині ХХ ст., вчені-методисти з образотворчого мистецтва: Г. Беда, І. Глинська, М. Кириченко, В. Кузін, Б. Неменський, М. Ростовцев, М. Солом'яний, М. Фоміна, Є. Шорохов, Б. Юсов. Кожен з названих представників «художньої педагогіки» різних історичних періодів мав значний вплив як на еволюційні процеси мистецької освіти загалом, так і на вдосконалення підготовки фахівців мистецьких дисциплін зокрема.

У 1918 р. в «Основних принципах єдиної трудової школи» було сформульовано наступну установку на естетичне виховання в школі: «Предмети естетичні: ліплення, малювання, співи і музика аж ніяк не є чимось другорядним, якоюсь розкішною життя. Особливо малювання й ліплення, як його допоміжний предмет, повинні зайняти провідне місце... Взагалі під естетичною освітою треба розуміти не викладання якогось спрощеного дитячого мистецтва, а систематичний розвиток органів почуттів і творчих здібностей, що розширює можливість насолоджуватися красою й створювати її. Трудова й наукова освіта, позбавлені цього елемента, були б обездушеними...» [12, с. 118].

Вивчення та аналіз матеріалів та нормативних документів 1940–60-х рр. ХХ ст., ми переконалися, що складне становище у якому перебувала країна в післявоєнні роки, повною мірою відбивалося на розвитку освіти, зокрема на викладанні образотворчого мистецтва [18]. Першорядними були завдання відбудови і відновлення нормального продуктивного функціонування шкіл та інститутів; змінювалися й уточнювалися основні вимоги і завдання навчальних предметів. Важливо, що одним з основних напрямів у навчанні було соціально-політичне виховання, яке реалізувалося в процесі викладання насамперед загальнонавчальних дисциплін, з-поміж яких особливими були також засоби образотворчого мистецтва.

Важливим для нашого дослідження є аналіз вимог у галузі підготовки вчителів з образотворчого мистецтва для викладання навчального предмета в загальноосвітніх школах України протягом 1949–2000 рр. ХХ ст. та визначення проблем, що виникали в навчально-виховному процесі.

Дослідження проблеми підготовки вчителів образотворчого мистецтва у вищих та спеціалізованих закладах освіти другої половини ХХ ст. дає змогу стверджувати, що заснована в грудні 1917 р. Українська академія мистецтва стала передумовою довгоочікуваної організації мистецької освіти в Україні. Основними ініціаторами її створення були видатні діячі культури, науки і мистецтва академік М. Грушевський, учені Д. Антонович і Г. Павлуцький, художники В. Кричевський і Ф. Кричевський. М. Бойчук, О. Мурашко, Г. Нарбут, М. Бурачек, М. Жук, Л. Маневич. Упродовж існування навчальний заклад зазнав неодноразових реорганізацій та перебудов, особливо інтенсивно реформаторські процеси відбувалися протягом двох пореволюційних десятиріч, коли час від часу змінювалися мистецька зорієнтованість закладу та його назва [21].

У 1922 р. після довгих дискусій щодо підготовки художніх кадрів, спроможних розв'язувати проблеми «естетизації» навколишнього середовища та підвищення освітнього рівня школярів академію перетворили на Інститут пластичних мистецтв, який після злиття в 1924 р. з Київським архітектурним інститутом отримав нову назву – Київський художній інститут. Наприкінці 1980 рр. ініціативна група українських діячів мистецтва і архітектури порушила питання про відновлення академії. Зазначимо, що Академія була і є на сьогодні провідним вищим мистецьким навчальним закладом з підготовки кадрів українського образотворчого мистецтва і архітектури. Важливими віхами в її становленні стала діяльність всесвітньовідомих мистецьких шкіл М. Бойчука, Г. Нарбута, Ф. Кричевського – визначних митців української національної культури [22].

Багаторічна викладацька діяльність творчо-педагогічного колективу академії стала міцним фундаментом, на якому впродовж десятиліть здійснюється підготовка фахівців з усіх основних видів образотворчого мистецтва, архітектури та мистецтвознавства.

Слід зауважити, що цей процес відбувався досить повільно й поступово. Не скрізь педагогічні училища та педагогічні інститути мали спеціалізацію чи напрям підготовки з образотворчого мистецтва. Підготовка вчителів образотворчого мистецтва здійснювалася не лише на факультетах початкового

навчання та художньо-графічного відділення, а й у спеціалізованих училищах і художніх інститутах, оскільки дефіцит фахівців такого профілю спричинив залучення до викладання в школах навіть спеціалістів-художників.

Особливості підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва на факультетах і відділеннях педагогічних училищ, інститутів та спеціалізованих закладів потребують більш детального розгляду.

У повоєнний період в Україні виникли дві основні проблеми в галузі мистецької освіти: перша – через велике навантаження школярів було неможливо збільшити кількість годин на художні дисципліни; друга – недостатня кількість висококваліфікованих викладацьких кадрів з образотворчого мистецтва [19].

Отже, виникла потреба в добре підготовлених учителях, що чітко розуміють мету, завдання і зміст навчального предмета «Образотворче мистецтво». Такий учитель повинен не тільки вчити дітей основ образотворчої грамоти, але й проводити виховну роботу в процесі навчання і в позакласній й позашкільній час; організувати популярні бесіди про мистецтво; формувати художній смак учнів та їх художню культуру [12].

Іншими словами, школі потрібен учитель-художник з ґрунтовною підготовкою з історії мистецтв, з малюнку і живопису, композиції, декоративної справи, графіки, який водночас повинен уміти викладати навчальний матеріал методично доцільно, доступно та економно в часі; уміти формувати позитивні мотиви учнів на уроках, оскільки змістовні й цікаві уроки відіграють вирішальну роль у стимулюванні учнів до вивчення образотворчого мистецтва. Окрім того, роль учителя образотворчого мистецтва буде більш ефективною, якщо до таких уроків він зможе організувати уміло позакласну роботу з мистецтва.

Історично відомо, що повоєнний період характеризується значним, досить цікавим коливанням від одних крайнощів до інших. З одного боку, в цей етап мистецькі дисципліни мали практично-прикладне значення, а тому уроки образотворчого мистецтва частіше організовувалися так, щоб поєднати діяльність учнів з практичними навичками, які б знадобилися дітям у майбутньому. Переважно викладач образотворчого мистецтва виконував також роль учителя креслення. На основі вивчених матеріалів ми встановили, що основною вимогою цього часу було створення об'ємно-просторового малюнка, який діти використовували й на інших уроках. Слід зазначити, що такий малюнок поступається кресленню в точності, зате перевершує його в життєвій динаміці й характерності [14].

За таких умов організація уроків образотворчого мистецтва і зокрема реалізація функцій учителя були досить обмеженими. Вимоги до вчителя образотворчого мистецтва в школі обумовлювалися насамперед соціально-політичними тенденціями в країні цього етапу.

Окрім формальних функцій у викладання предмета в учителя образотворчого мистецтва була відсутня належна методологічна база з викладання дисципліни, а тому в підготовці і побудові уроків він змушений користуватися загальними положеннями щодо методики і практики викладання інших уроків. Таке становище спричинено тим, що в країні після війни були

відсутні педагогічні заклади, які б готували професійні кадри за напрямом підготовки – учитель образотворчого мистецтва. Найчастіше в школах України предмет малювання викладався або вчителями креслення, або взагалі вчителями інших навчальних предметів.

Повертаючись до питання підготовки вчителів образотворчого мистецтва в країні, зазначимо, що цією проблемою в післявоєнний період в Україні займався передовсім Київський державний педагогічний інститут імені М. Горького, який було утворено ще в 1920 р. Проведене дослідження дозволило встановити, що лише в 1950-х р. у Київському державному педагогічному інституті ім. М. Горького було створено факультет підготовки вчителів початкового навчання, де до навчального плану було включено дисципліни образотворчого мистецтва, а в методиці викладання виокремлено розділи щодо його викладання. Саме з цього часу можна говорити про рівень спеціальної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва [14].

Уже в 50-ті рр. інститут мав вісім факультетів, в складі яких функціонував педагогічний факультет, проте на той час не було вузькопрофільної кафедри з образотворчого мистецтва, тому методичні питання щодо викладання малювання в школі в інституті не розглядалися, хоча напрямом підготовки на цьому факультеті було загальне обов'язкове естетичне виховання: образотворче, музичне та трудове.

Окрім того, у післявоєнні роки Одеський державний педагогічний інститут ім. К. Ушинського, який створено ще в травні 1817 р., було визначено як один з провідних вищих навчальних закладів в підготовці педагогічних кадрів, де з 1920 р. був відкритий перший в Україні художньо-графічний факультет. Розпочалася підготовка вчителів малювання, креслення та трудового навчання, яка була спрямована на вирішення завдань художньо-естетичного, трудового виховання школярів [12].

Також, у Харківському державному педагогічному інституті імені Г.С. Сковороди який позиціонувався як вища школа для підготовки вчителів середніх шкіл, факультет початкового навчання було утворено в 1974 р., і лише в 1982 р. було створено факультет мистецтв та дошкільної освіти, що здійснював і підготовку вчителів образотворчого мистецтва.

В 1943 р. було створено Академію педагогічних наук РСФСР, яка з високою відповідальністю підійшла до розв'язання питання про вдосконалення методик та принципів навчання й виховання в загальноосвітніх школах загалом і викладання мистецьких предметів зокрема. Так, було вироблено більш глибокі підходи до питання підготовки майбутніх учителів: окреслено більш потужну теоретичну та практичну базу знань і вмінь, оскільки лише кваліфікований спеціаліст зможе правильно побудувати складну систему здобуття нових знань і навичок з образотворчого мистецтва з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів.

У післявоєнній країні створення Академії визначило початок розуміння проблеми кадрової і методологічної нерозвиненості освіти, зокрема мистецької. Звичайно, розуміння потреби в спеціалізованих закладах для підготовки майбутніх учителів-спеціалістів визначає певний крок у розквіті освіти, однак водночас вузькість світогляду в сприйнятті і визначенні основних задач та цілей

дещо гальмувала процес її становлення. Окрім того, ще не йшлося про виокремлення питання з підготовки вчителя образотворчого мистецтва для загальноосвітньої школи. Здебільшого викладач образотворчого мистецтва на той час мав або спеціалізацію педагог, або взагалі вчителя інших навчальних предметів.

На Загальносоюзній нараді (1945 р.) проаналізовано навчальний процес 1944–45 н.р., роботу Народного комісаріату Освіти, його міських органів, шкіл і вчителювання та виконання постанови Раднаркому РСРС від 21 червня 1944 р. щодо покращення якості навчально-виховної роботи в школах [5].

На нараді констатовано низьку якість знань у більшості шкіл республік; значне відставання й занепад мистецького напрямку в освіті, зокрема художнього; невизначеність у формулюванні конкретних вимог до неї, що насамперед пояснюється формалізмом, який певною мірою панував тоді в освіті.

Аналізуючи матеріали цього етапу, ми встановили, що формалізм виражався у такому:

- у механічному, пасивному, недостатньо осмисленому засвоєнні учнями навчального матеріалу з образотворчого мистецтва;
- у заучуванні словесних формул, позбавлених конкретного змісту;
- у невмінні зв'язати одержувані знання з життям [5].

На нашу думку, заслуговує на увагу той факт, що значущість Загальносоюзної наради полягала не в констатації досягнень чи недоліків, а в розумінні та усвідомленні державними діячами країни нагальної потреби в змінах і реформуванні освіти загалом. На нараді запропоновано цілу низку заходів щодо розв'язання цього питання.

Зокрема, зазначалося, що формулювання та реалізація основних цілей освіти неможливі без чіткого координування навчального процесу з боку досвідченого, висококваліфікованого вчителя, тому пропонувалося:

а) привести у відповідність із потребою в учительських кадрах плани підготовки вчителів у педагогічних училищах, учительських і педагогічних інститутах та університетах;

б) уважати за потрібне направляти молодих спеціалістів, які закінчили місцеві педагогічні навчальні заклади переважно на роботу в школи, що перебувають на території цього краю, області, республіки;

в) підвищити відповідальність керівників місцевих відділів народної освіти, директорів шкіл і педагогічних навчальних закладів за підготовку й залучення до заочного навчання всіх учителів, зобов'язаних одержати відповідну педагогічну освіту, і за своєчасне закінчення ними курсу заочного навчання [15, с. 81].

Розгляд проблеми підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва передбачає звернути увагу на те, що визначним моментом в перегляді вимог до викладачів мистецького напрямку та методологічних засад їх підготовки стали перші післявоєнні роки, коли було прийнято постанови ЦК партії про перебудову творчих художніх і літературних організацій. Вони визначили поворот творчої діяльності радянських письменників, художників, композиторів

до реалістичного мистецтва, значною мірою вплинули й на методику викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах.

Проаналізувавши результати роботи з малюнку у вищому та середньому художньому навчальному закладах щодо підготовки майбутніх спеціалістів протягом 1948–1950 н. р., Академія зазначила, що в методиці викладання образотворчого мистецтва наступав вирішальний перелом. «Малюнки студентів споважніли, вони несуть у собі елементи аналізу натури, прагнення до закінченості й до пророблення деталей», – доповідав на сесії директор Московського художнього інституту імені В. Сурикова, професор Ф. Модоров. «Особливо важливо зазначити, що студенти зрозуміли значення малюнка не як «імпресіоністичного», що передає лише «враження» від моделі, а серйозного, заснованого на уважній роботі з натури» [15].

Уважаємо, що роль викладача мистецьких дисциплін в школі зводилася до пропагування ідейних настроїв у державі та пошук тісного зв'язку мистецтва з ідейністю і політичним настроєм тодішнього суспільства.

На основі вивчених матеріалів ми встановили, що значне поліпшення підготовки кваліфікованих викладачів-спеціалістів образотворчого мистецтва відбувалося впродовж 50-х–60-х рр., коли було відкрито педагогічні факультети у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування, а згодом і напрями підготовки – учитель початкових класів та образотворчого мистецтва, де особливу увагу приділяли питанням естетичного виховання та методики викладання за різними мистецькими напрямками. Пізніше з'явилися окремі факультети, де здійснювалася підготовка саме вчителів образотворчого мистецтва.

Малювання з натури стало основним видом навчальної роботи в школі, що вимагало кваліфікованих учителів образотворчого мистецтва. У цьому плані, крім педагогічних навчальних закладів – художньо-графічних відділень педучилищ і художньо-графічних факультетів педінститутів, – важлива роль належить також досвідченим методистам [15].

У праці «Про художню освіту вчителя малювання» Г. Орловський зауважив: «Малограмотний учитель не зможе не тільки закласти основ художніх смаків і поглядів, але й навряд чи зуміє прищепити учням і такі якості, як спостережливість, зорова пам'ять, окомір; навряд чи він зуміє навчити своїх учнів образотворчої грамоти... Але однієї художньої підготовки вчителів недостатньо. Йому потрібно, крім того, уміння викладати навчальний матеріал, уміння передавати цей матеріал продумано, захоплююче, доступно, ощадливо. Звідси, крім художньої освіченості, учителям малювання потрібна освіченість педагогічна, знання педагогічної теорії, використання досвіду кращих передових учителів – майстрів своєї справи». І далі: «Під керівництвом учителя діти вперше на шкільній лаві починають малювати не в ігровому плані, а в системі навчання; під його керівництвом вони здобувають знання, уміння й навички, щоб правильно малювати спочатку прості плоскі, а потім і більш складні об'ємні предмети» [18, с. 5].

Також, на наш погляд, особливої уваги заслуговує низка статей та видань, що з'являються на початку 1950–1960 рр., які намагалися розглядати основні напрями педагогічної й методологічної роботи вчителя образотворчого

мистецтва в школі. Окремі публікації значною мірою зорієнтовані на допомогу в розв'язуванні певних професійних проблем підвищення кваліфікації. Для цього опубліковано досить велику кількість брошур і теоретичних, методологічних, наукових та практичних видань того часу.

Більшість праць було видано російською мовою, тому представляла школу російських художників-педагогів, що пояснюється політично-ідеологічними тенденціями того часу. Водночас, досить актуальним залишалася гостра потреба в поліпшенні рівня власне культурної освіченості майбутніх учителів, який на той час був досить низьким. Зазначимо, що критика низького рівня естетичної культури майбутніх учителів знаходить відгук у Міністерстві освіти колишнього Союзу і України зокрема. У жовтні 1959 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти колишнього Союзу направляє в усі ВНЗ і міністерства освіти республік листа (№ I-31, 22.10.1959), згідно з яким з 1959–1960 н. р. рекомендується ввести викладання факультативних курсів з марксистсько-ленінської естетики й етики. У листі підкреслено, що вища школа поряд з професійною підготовкою фахівців повинна була дбати також про їхнє естетичне та моральне виховання прищеплюючи смак до мистецтва, однак у ВНЗ не надавалося належної уваги вивченню питань мистецької освіти та виховання і цим самим не задовольнялася нагальна потреба студентської молоді в підвищенні їхньої естетичної та етичної культури. Це призвело до того, що молодь, закінчуючи вищі навчальні заклади, зокрема й мистецького профілю, не володіла достатньо систематичними знаннями в галузі естетичної науки, не завжди вміла розібратися в складних явищах сучасного мистецтва [18].

Уважаємо, що введення факультативного курсу з естетики до навчальних планів педагогічних інститутів стало певним поштовхом до проведення досліджень для розроблення змісту, форм і методів мистецької освіти майбутніх учителів засобами образотворчого мистецтва.

Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що надзвичайно важливою проблемою в системі освіти є саме фахова підготовка вчителя образотворчого мистецтва. Практика минулих років показала доцільність поєднання спеціальностей учитель образотворчого мистецтва та вчитель початкових класів. Фахівців з такої спеціальності в нашій країні почали готувати з 1959 р. після відкриття значної кількості факультетів підготовки вчителів початкових класів при педагогічних інститутах України [12].

Так, упродовж 1950–1970 рр., удосконалюється методика викладання образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах країни. Художники-педагоги підвищували свою кваліфікацію на спеціальних факультетах, які було створено при провідних вищих навчальних закладах країни. Відповідно до поставленої мети перед майбутніми спеціалістами було розроблено та затверджено нову навчальну програму з малюнку та живопису для художньо-графічних факультетів педагогічних інститутів [6, с.271-277].

Зокрема в програмі зазначено: «Велике значення при підготовці вчителів малювання має не лише практичне оволодіння малюнком, але й вивчення його теоретичних основ. Для цього на всіх курсах у програму уведено лекції з теорії малюнку. Лекції повинні читати педагоги, які проводять практичні заняття на курсах» [18, с. 8].

Передбачення лекцій до курсу академічного малюнку було новим у практиці підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що засвідчило потребу застосування знань і вмінь майбутнього педагога не лише теоретично, а й практично вміти виправити малюнок учня, а також чітко пояснити закономірності побудови натурної постановки та методичну послідовність роботи над малюнком, що неможливо без знання теорії.

Уважаємо, що для розуміння проблеми та стану розвитку шкільної мистецької освіти періоду другої половини ХХ ст. слід звернути увагу й на підготовку вчителів образотворчого мистецтва, а саме, з'ясувати кількість годин, які відводилися в навчальних планах педагогічних та спеціальних художньо-графічних факультетів на підготовку вчителя образотворчого мистецтва для загальноосвітньої школи.

Зокрема розглянемо навчальний план педагогічних інститутів з підготовки вчителя початкових класів загальноосвітньої школи станом на 1959 рік з позиції обсягу та розподілу годин, що відводилися на навчальну дисципліну «Образотворче мистецтво», або «Малювання з методикою викладання» (Таблиця 1).

Навчальний план
спеціальності: Педагогіка і методика початкової освіти
кваліфікація спеціаліста – учитель початкових класів школи
(строк навчання 4 роки)

III. План навчального процесу [23, а. 28-29].

Таблиця 1.

Назва дисциплін	Розподіл по семестрах			годин			Розподіл по курсах і семестрах											
							I курс		II курс		III курс		IV курс		V курс			
	екзаменів	заліків	Курсових робіт	всього	лекцій	Лабораторних занять	Практичних занять	1 сем. 19 тижнів	2 сем. 17 тижнів	3 сем. 19 тижнів	4 сем. 17 тижнів	5 сем. 19 тижнів	6 сем. 17 тижнів	7 сем. 2. 17 тиж.	8 сем. 10 тижнів	9 сем. 17 тижнів	10 сем. 10 тижнів	
алювання з методикою викладання	8	4		300	40	-	261	2	2	2	2	2	2	1	4	22	-	-

Також студентам пропонувалося вивчення образотворчого мистецтва факультативно. За бажанням вони могли обирати дисципліну мистецького спрямування для її поглибленого вивчення та викладання обраного предмета в середній загальноосвітній школі (Таблиця 2).

Наприклад, пропонувалися такі дисципліни, з-поміж яких було й малювання:

IV. Факультативні дисципліни [23, а. 28-29].

Таблиця 2.

№ п/п	найменування	семестр	години
1.	Хоровий спів	1–8	250
2.	Гра на музичних інструментах	1–8	120
3.	Спортивне удосконалення	1–8	420
4.	Іноземна мова	5–8	140
5.	Домоводство	1–4	80
6.	Малювання	1–8	120

Досліджуючи проблеми здійснення фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва для загальноосвітньої школи, слід звернути увагу на художньо-графічні відділення, які почали з'являтися в українських педагогічних інститутах при кафедрах підготовки початкового навчання значно пізніше.

Заслуговує на увагу надання права викладання образотворчого мистецтва в школі студентам, які добре навчаються. Така практика мала місце на факультетах підготовки вчителів початкових класів України в 1959–1960 рр., що досить позитивно впливала на вивчення курсу малювання, підвищувала його авторитет у педвузі і головне сприяла підготовці кадрів учителів образотворчого мистецтва для загальноосвітніх шкіл взагалі, а особливо для сільських малокомплектних. Адже з вивчених та проаналізованих джерел з'ясовано, що діючи художньо-графічні факультети і художні інститути не в змозі задовольнити потреби загальноосвітніх шкіл у кадрах учителів малювання, креслення, керівників художніх гуртків тощо.

Не втратили своєї актуальності і питання змісту підготовки з малювання майбутніх учителів для формування у них навичок малювання з натури, за пам'яттю, кольоровою крейдою на дошці, виготовлення ілюстрації до оповідань, казок, пісень, а також пропозиції передових педагогів щодо використання малюнка в процесі викладання всіх навчальних предметів. Це на нашу думку, є особливо актуальним, бо досліджуваний нами етап, а саме з 1950 по 1970 рр. проблема підготовки вчителів-предметників до використання малюнка у навчально-виховній діяльності не знайшла, на жаль, позитивного розв'язання. Навчальні плани більшості факультетів педагогічних вузів не передбачають озброїти принаймні елементарними навичками малювання майбутніх вчителів ботаніки, зоології, географії, математики та інших спеціальностей. Відсутність елементарних навичок у галузі малювання негативно позначалося на й роботі класних керівників, вихователів, в обов'язки яких входить надання допомоги учням при оформленні стінної газети, колажів, альбомів тощо, внаслідок чого часто знижувався рівень естетичного виховання учнів [11, с. 213-217].

Отже, оцінюючи соціально-економічне становище України в 60-х–70-х рр., та особливості розвитку освіти в цей час, можемо зробити висновок, що залучення педагогів-художників до праці в школі ускладнювалося низьким рівнем їхньої підготовки, небажанням зрозуміти методику викладання предмета, а досить часто відсутністю зацікавленості.

Тлумачення проблем підготовки вчителів 80-х–90-х рр. ґрунтувалося насамперед на основних завданнях і цілях, які ставилися перед навчально-виховними функціями образотворчого мистецтва, з урахуванням того, що однією із сфер, де на ранніх стадіях життя виявляється творча активність дітей, є образотворче мистецтво [21]. Також зауважувалося на тому, що в підготовці майбутніх учителів слід не лише звертати велику увагу на професійні та методичні вміння, але й водночас заохочувати фактори ініціативності у викладанні.

Підготовка вчителів образотворчого мистецтва має специфіку розвитку. Так, на виховання творчих здібностей і суспільно орієнтованої особистості майбутнього викладача образотворчого мистецтва було спрямовано навчальні плани і програми художніх училищ. Зазначимо, що системним завданням художніх училищ була підготовка художників-оформлювачів, художників-майстрів живопису, скульптури, а також абітурієнтів для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, які спеціалізувалися на підготовці мистецьких кадрів [16].

У навчальній програмі для художніх училищ наголошено, що на основі образотворчої грамотності молодший спеціаліст повинен був уміти виконувати ескіз композиції станкового характеру з уведенням фігури людини, а також уміти проводити уроки малюнку, композиції, живопису, скульптури, історії образотворчого мистецтва з учнями загальноосвітніх шкіл.

Навчальні плани художніх училищ, затверджені Міністерством культури і Міністерством освіти України, давали випускникам найширші можливості працевлаштування за фахом або продовження навчання у вищих навчальних закладах образотворчого мистецтва III-IV рівнів акредитації, однак такі заклади освіти на жаль не здійснювали підготовку з методики викладання образотворчого мистецтва для загальноосвітніх шкіл. Слід зазначити, що за відсутності спеціальних факультетів у повоєнній Україні, забезпечення вчителями образотворчого мистецтва інколи здійснювалося за рахунок випускників художніх училищ та інститутів [9, с. 14-17].

Вищий ступінь системи мистецької освіти в Україні забезпечували спеціалізовані заклади, зокрема, художні інститути. До спеціалізованих художніх вищих навчальних закладів належали Харківський державний художньо-промисловий інститут та Львівська академія мистецтв. Їхній внесок у функціонування системи мистецької освіти незаперечний. Вони підпорядковувалися Міністерству освіти і науки, яке не могло стимулювати їхні зв'язки з творчими професійними колективами через відсутність таких у системі освіти, однак ці навчальні заклади своїм впливом на мистецькі училища активно стимулювали художні процеси і впливали на функціонування системи мистецької освіти загалом у межах ексклюзивних спеціальностей, за якими здійснювали підготовку [15, с. 4].

Як бачимо актуальність проблеми мистецької освіти та естетичного виховання при підготовці майбутніх учителів, засобами образотворчого мистецтва і в наші дні не викликає сумніву, однак можемо констатувати, що на жаль і сьогодні в навчальних планах всіх спеціальностей педагогічних вузів не передбачено курс малювання або креслення. Однак, позитивним є те, що

«Основи образотворчої грамоти», «Методику образотворчого мистецтва» включено у навчальні плани при підготовці вчителів початкової та дошкільної освіти.

На наш погляд, у розв'язанні цієї проблеми слід йти іншим шляхом, а саме запроваджувати й активніше використовувати у цій справі факультативні, спеціальні курси, спецсемінари, студії, курси лекцій, практичних занять, майстер класів та інші форми поза навчальної роботи, а на факультетах підготовки вчителів початкових класів найбільш обдарованим студентам надавати можливість отримувати другу кваліфікацію вчителя образотворчого мистецтва.

Протягом ХХ ст. в Україні педагогічне новаторство перебувало в постійних педагогічних пошуках. Відомі педагоги, митці й учені, з-поміж яких: Е. Белкіна, А. Бакушинський, І. Глінська, М. Кириченко, Г. Лабунська, Л. Любарська, В. Колокольников, Б. Неменський, В. Пестель, Н. Сакуліна, Б. Юсов та інші наголошували на визначальній ролі методики викладання образотворчого мистецтва. Вони справедливо називали методику мистецтвом викладання, підкреслюючи, що вона повинна ґрунтуватися не лише на художньо-практичній діяльності, але й на наукових дослідженнях, передусім психологічних, для більш глибокого розуміння особистості дитини, її внутрішнього світу та мотивів творчої діяльності й самореалізації. Методика викладання образотворчого мистецтва, як будь-яка інша галузь людської діяльності, має свою історію, традиції та перспективи. Її становлення з найдавніших часів до сучасності досить ґрунтовно досліджено у великій кількості наукових, мистецтвознавчих, педагогічних та історичних праць.

За дослідженнями С. Коновець, у контексті розвитку методики викладання образотворчого мистецтва в межах вітчизняної педагогіки слід зосередити на поширених та сучасних підходах до тлумачення мистецтва викладання [3]. Ще з 20-х рр. ХХ ст. й до теперішнього часу з-поміж інших найпоширенішими стали такі різновиди методики викладання образотворчого мистецтва:

– методика «комплексного навчання малюванню» (Д. Кардовський, М. Ростовцев, В. Кузин, М. Солом'яний, М. Кириченко, О. Боровиков, В. Єлін, Г. Коробов) [17];

– методика «розвитку вільної творчості дитини» (А. Бакушинський, Г. Лабунська, В. Пестель, І. Глінська, В. Полуніна, Б. Неменський, Н. Фоміна, Б. Юсов, Л. Любарська, О. Ковальов) [2].

За проведеним дослідженням С. Коновець, прихильники «комплексного» напряму малювання розробляли методику викладання образотворчого мистецтва у вигляді низки комплексних тем («Природа», «Наше місто», «Охорона здоров'я» тощо), відповідно до яких було структуровано та наповнено зміст навчальної діяльності школярів: «малювання з натури», «малювання на теми», «декоративне малювання» та «бесіди про образотворче мистецтво». За висновками Б. Юсова пріоритетним у такій методиці є опанування «технічного образу» через навчально-технічний рисунок на шкоду «художньому образу» через естетичне сприймання та образотворчість. Такий підхід спричинив формалізацію насправді надзвичайно творчо активізуючого шкільного предмета «Образотворче мистецтво» [3, с. 10].

Для уроків образотворчого мистецтва діяльність, пов'язана з органами чуття, має особливе значення, оскільки у своїх роботах учні зображають явища і об'єкти реального світу. Школярі малюють те, що вони бачили, що наочно сприйняли, про що мають конкретне уявлення, тому що кожен дитячий малюнок – це віддзеркалення реального світу, яке відбувається завдяки дитячій фантазії, уяві.

Наприклад, К. Ушинський, розробляючи наукові основи навчання, розумів велике значення наочності і прагнув дати їй наукове обґрунтування. Учений називав наочним «таке навчання, яке будується не на віддалених уявленнях і словах, а на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих дитиною: чи це образи, сприйняті під час самого навчання під керівництвом наставника, чи попередньо самостійним спостереженням дитини, так що наставник знаходить у душі дитяти вже готовий образ і на ньому буде навчання» [21, с. 65].

На більш теоретичному рівні вивчав проблему використання наочності відомий науковець і художник-методист П. Чистяков. Зокрема він стверджував: «Вивчення малювання, суворо кажучи, повинно починатися і закінчуватися натурою; під натурою ми розуміємо тут різного роду предмети, що знаходяться навколо людини» [15, с. 37].

Окрім того, на формування методики викладання образотворчого мистецтва впливало те, що до 1940-х рр. вітчизняна школа малювання перебувала на позиціях реалістичного мистецтва. У цей етап затверджено так звані «правильні» методи й принципи навчання образотворчого мистецтва, зумовлені часом та досвідом минулого, тому виникла потреба більш глибокого наукового розв'язання проблем навчального малювання. У вищій художній школі Велика Вітчизняна війна призупинила подальший розвиток методів викладання образотворчого мистецтва, а в середній загальноосвітній школі це був етап ідейно-політичного підйому, що вплинуло на вимоги навчання образотворчого мистецтва, на формування його завдань, зрештою, на результат підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва [6, с. 271-277].

Справді, у 1940-і рр. вчителі шкіл накопичили значний і цікавий досвід роботи в галузі методики викладання та естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва, який потребував узагальнення й науково-теоретичного обґрунтування, оскільки він є вагомим чинником у формуванні певного базису знань, тому виявляється не неприпустимим категоричне заперечення, відкидання і бачення негативного впливу соціальних настроїв у країні того часу.

Незважаючи на окреслені проблеми, у цей етап було розгорнуто серйозну діяльність, спрямовану на розроблення методики викладання малювання в школі. Найбільш ефективно організовано науково-методичну роботу з методики викладання в тих навчальних закладах, де художники-педагоги водночас із загальними проблемами образотворчого мистецтва та малюнку серйозну увагу звертали на питання авторської методики викладання. Йдеться не просто про пошуки нових, більш ефективних методів навчання образотворчому мистецтву, а й про пошуки науково-дослідного характеру.

За переконанням досвідченого методиста М. Ростовцева, малювання з природи від самого початку навчання є основою цього процесу. У своєму

посібнику «Методика викладання образотворчого мистецтва в школі» він зазначає: «Малювання з натури є методом наочного навчання і... привчає мислити і цілеспрямовано вести спостереження, пробуджує інтерес до аналізу натури» [9, с. 15]. Цей висновок перегукується з думкою К. Халатяна: «Наочність і зокрема спостереження натуральних об'єктів, що взяті в їх природних умовах, без сумніву, мають велике значення і служать вихідним пунктом знань дітей про об'єктивний світ. Наочність дає учням повну переконаність в істинності того, що спостерігаємо» [10, с. 59-63].

Автор пропонує методику викладання образотворчого мистецтва з власного погляду на проблему та з урахуванням досвіду вчених минулих років. М. Ростовцев уважає, що існує багато поглядів на формулювання завдань викладання образотворчого мистецтва, однак залишати учнів без мистецької освіти неможливо, оскільки вона естетично виховує школяра, допомагає пізнати навколишній світ, розвиває просторове мислення та багато інших здібностей. На основі цих положень протягом багатьох століть видатні діячі народної освіти (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, І. Песталоцці, Н. Крупська) закликали до того, щоб викладання образотворчого мистецтва в школі відповідало науковій системі навчання.

За твердженням М. Ростовцева, методика навчання завжди є цілеспрямованою, тому в методиці викладання потрібно розглядати теоретичний і практичний аспект, розуміти роль та значення кожного з них. Позитивним є те, що автор бере до уваги історію методів викладання образотворчого мистецтва та зауважує, що знання цих методів сприяють більш цілісному погляду на свій предмет та допомагають правильно розв'язувати сучасні завдання [10, с. 59-63].

Окрім того, в досліджуваний нами етап було розглянуто та описано основні дидактичні положення методики викладання образотворчого мистецтва в школі: принцип виховуючого навчання та ідейно-політичного спрямування; принцип науковості; принцип наочності; принцип активності та свідомого навчання; принцип систематичності та послідовності навчання; принцип доступності та посилюючого навчання.

Цікавий підхід до співвідношення наочності й абстрактного мислення безпосередньо на уроках образотворчого мистецтва висловлює М. Ростовцев. Так, педагог уважає, що «дати конструктивний аналіз форми предмета, не звертаючись до абстрактного мислення, неможливо, а в малюнку постійно доводиться мати справу з конструктивним аналізом. Причому, треба зазначити, що малювання з натури, як ніякий інший вид вивчення предмета, дає змогу розвивати всі моменти процесу абстрактного мислення» [15, с. 102]. Отже, наочність на уроці – не розвага, а важливий дидактичний принцип, який має свої психолого-педагогічні та методологічні особливості, тому під час правильного застосування дозволить зробити уроки образотворчого мистецтва максимально результативними.

Дещо іншою є сутність методики «розвитку вільної творчості дитини», яка полягає в актуалізації сенситивних та творчих можливостей кожного учня в умовах звичайної загальноосвітньої школи. Загалом ця методика відома педагогічній спільноті ще з часів заснування «радянської школи».

Активним представником методики «розвитку вільної творчості дитини» був А. Бакушинський, який у період становлення вітчизняної педагогіки мистецтва закликав до створення належних умов для «свободи дитячої художньої уяви та творчості». Науковець, уважаючи, що в розвитку творчого потенціалу школярів провідною має бути керівна роль учителя, який і повинен зорієнтувати творчість дитини в певному напрямі, педагог наполегливо будував власну теорію «вільного виховання» засобами образотворчого мистецтва. У далекі довоєнні часи впровадженню науково-методичних та практичних напрацювань А. Бакушинського допомагали його багаточисельні соратники, проте, на жаль, цей процес тривав недовго [3].

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що методика викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі в 50–60-ті рр. не залишалася на попередньому рівні розвитку, вона одержала подальше науково-теоретичне обґрунтування. На нашу думку, неабиякий вплив на становлення й розвиток вітчизняної методики викладання образотворчого мистецтва в середній школі здійснила реорганізація Академії мистецтв (1947) і організація Академії педагогічних наук (1966). Так, в основу методу викладання образотворчого мистецтва було покладено традиції вітчизняної реалістичної школи та так звані принципи партійності й народності мистецтва, саме образотворче мистецтво в школі розглядалося як загальноосвітній предмет. Уважали, що навчання основ образотворчої грамоти повинно будуватися на малюванні з натури, тому що, зображуючи предмети з натури, діти водночас пізнають їх. Навчання засновано на спостереженні й вивченні дійсності, тому педагог повинен був навчити дітей правильно бачити предмети і явища навколишнього світу й правильно (реалістично) їх зображувати. Метою процесу вивчення навколишньої дійсності було формування в школярів матеріалістичного світогляду, який мав величезне значення у вихованні і всебічному розвитку учнів на цей історичний етап розвитку методики образотворчого мистецтва у школі [8, с. 483-489].

Слід зазначити, що такий підхід до організації навчального процесу образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі утвердився не відразу, оскільки між методистами виникало багато дискусій про перевагу того чи того методу викладання, у викладачів загальноосвітніх шкіл не було єдності поглядів на загальний напрям навчання. Зауважимо, що більшість працівників народної освіти недооцінювала роль і значення образотворчого мистецтва як навчального предмета.

Як стверджує сучасний науковець С. Коновець, справжній «ренесанс» для теоретично-методичних розвідок А. Бакушинського настав лише у 70-х рр. ХХ ст., коли група небайдужих ентузіастів (митців, педагогів, учених) під керівництвом Б. Неменського та Б. Юсова розпочала науково-дослідницьку та практично-методичну діяльність для створення нової системи художньої освіти та естетичного виховання школярів. Зокрема, було розроблено та протягом двох десятиліть апробовано відповідні навчальні програми, посібники і підручники для 1–10-х класів загальноосвітніх шкіл, створено сучасні методики викладання образотворчого мистецтва [3, с. 11].

Перші варіанти впровадження нових методик, зміст уроків та види діяльності учнів структурувалися в трьох напрямках: «зображення на площині», «зображення в об'ємі» та «сприймання мистецтва». У процесі широкомасштабного впровадження (на теренах усіх республік колишнього Радянського Союзу та в Україні зокрема) їх було удосконалено так, що навчальна та художньо-творча діяльність учнів набула нового змістового наповнення за такими умовними напрямками: колір, форма, композиція, простір та об'єм, сприймання дійсності, сприймання творів мистецтва.

Систематичний розвиток у школярів спроможності сприймати художній образ з його подальшим відтворенням у власних художніх роботах було проголошено першорядним завданням уроків образотворчого мистецтва.

На думку С. Коновець, це дало змогу докорінно змінити підходи до змісту шкільного предмета «Образотворче мистецтво», а також до принципових позицій стосовно розвитку творчої активності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва [3, с. 12].

Сьогодні в Україні працює багато послідовників згаданих методик, з-поміж яких: Л. Бичкова (м. Полтава), Л. Любарська (м. Одеса), Л. Бабенко (м. Кіровоград), Є. Ковальов (м. Глухів), С. Коновець (м. Київ). З огляду на це існують обґрунтовані сподівання на позитивні зміни в змісті та методичному забезпеченні уроків образотворчого мистецтва в початкових класах, де, як відомо, предмети художньо-естетичного циклу мають неабиякий вплив на формування особистості дитини [3, с. 14].

В 1959 р. Науково-дослідний інститут художнього виховання АПН СРСР випустив збірник статей «Малювання з природи» про проблеми методики навчання малюнку, у якому малювання з природи вперше розглянуто як самостійний вид занять з образотворчого мистецтва в школі. У своїх статтях автори на різному матеріалі розв'язували по суті одне завдання – допомогти вчителю підвести учнів до розуміння правил об'ємно-просторового зображення» [1, с. 9-12].

Слід також зазначити, що вже в 50–60-і рр. методика викладання образотворчого мистецтва одержала науково-педагогічне обґрунтування.

На наш погляд, особливої уваги заслуговує дослідження науковця А. Карлсон – «Дидактика й методика на уроках малювання», яке з'явилося в 1959 р. У передмові автор зазначає: «Сутність уроків малювання, їхнє педагогічне значення недостатньо ще розкриті в педагогіці, і дотепер не враховано погляди на цей предмет як на чисто художній, що вимагає від учнів особливої обдарованості, або як технічний, що переслідує переважно виробничі цілі». «Аналізуючи наукову та методичну літературу і передовий педагогічний досвід, можна зробити висновки, що навіть у підручниках з педагогіки звернено мало уваги на образотворче мистецтво, особливо в розділі дидактики, де цей предмет мовчазно оминають», – зазначала А. Карлсон, і продовжувала: «Дидактика розкриває навчальний процес загалом, його сутність, шляхи й засоби, важливі для успішного навчання. Власне кажучи, дидактика є теорією освіти й навчання або теорією розумового виховання, тому вся методика образотворчого мистецтва повинна ґрунтуватися на дидактичних принципах... Із розглянутих та вивчених матеріалів видно, що дидактичні принципи в навчанні

образотворчого мистецтва тісно переплітаються з методикою викладання та організацією всієї навчальної й виховної роботи» [12, с. 16-17].

Аналіз передового педагогічного досвіду методики викладання образотворчого мистецтва А. Карлсон дозволяє стверджувати, що автор дає об'єктивну оцінку також теоретичним положенням теорії «вільного виховання», заснованим на принципі біогенетики: «Антинаукова теорія біогенетиків спричинила в навчанні малювання:

1) заперечення в молодших класах школи якої-небудь теорії навчання й поставила перед учителем умови повного невтручання в дитячу творчість, припускаючи, що дитина, яка сама переживає одну стадію за іншою, повинна і може самостійно розвиватися;

2) заперечення можливості навчати дітей до 13-літнього віку малювання з натури, вважаючи найкращою формою роботи «творче малювання» на «вільні теми», «ілюстративне малювання», малювання за уявою й самостійні декоративні роботи» [12, с. 19].

На нашу думку й на думку багатьох науковців-методистів, зокрема А. Карлсон, такий підхід до проблеми спричинив усунення вчителя від керівництва процесом малювання, безграмотне малювання, зниження кваліфікації вчителів. Такі уроки міг вести будь-який учитель, навіть зовсім не досвідчений в образотворчому мистецтві, а тим більше в методиці образотворчого мистецтва.

В одному з розділів посібника «Основні вимоги в навчанні малювання» А. Карлсон зауважує, що: «Основним завданням викладання малювання є навчання учнів елементарних основ реалістичного малюнку, озброєння їх уміннями і навичками в малюванні з натури, по пам'яті, за уявою; розвиток в учнів зорового сприйняття, уміння розрізняти форму, зафарбовування предметів та їхнє положення в просторі» [12, с. 16].

Деякі дослідники методики викладання образотворчого мистецтва вбачають її ефективність у синтезі з іншими видами мистецтва. Наприклад, для подолання стереотипів реалістичного малюнку Є. Захарова пропонує дітям завдання типу: «Намалюємо музику» [2, с. 39], В. Томашевський у своєму дослідженні [20], пропонує також використання музики та літератури для організації творчої роботи молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва. На нашу думку, такий підхід дає змогу надати учням цілісну світоглядну картину дійсності з багатогранністю художніх аспектів; дозволяє знайти та відчувати тонку грань поєднання прекрасного з буденним; мислити абстрактно і відчувати динаміку краси.

На основі досвіду роботи з молодшими школярами А. Єршова, Є. Захарова, Т. Пеня [4], пропонують для роз'яснення методики, розрахованої на формування художніх уявлень молодших школярів в умовах одного шкільного уроку на тиждень, використовувати конкретні методичні прийоми організації занять:

1. Порівняння як основний шлях активізації художнього мислення. Це метафоричні й образні порівняння на прикладі: «Що на що схоже?»; це спостереження і зіставлення виразних можливостей різних матеріалів, різних видів діяльності (зображення, прикрашання, побудова), різноманітних художніх засобів (ритм, композиція, виразність кольору, пластики).

2. Цілеспрямована діяльність (метод педагогічного обмеження завдання за умови її різноманітного вирішення). Учні пропонується творча свобода, не безвідповідальна, а цілеспрямована, відповідно до теми навчального року та конкретної теми чверті. Тематична цілісність за роками та чвертями допомагає цілеспрямовано формулювати педагогічні завдання художнього розвитку в єдності образотворчої, декоративної та конструктивної діяльності.

3. Ділові ігри на уроках у початковій школі [4].

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку навчання образотворчого мистецтва, особливу увагу слід звернути на використання комп'ютерної техніки на уроках образотворчого мистецтва, тому цю проблему досліджує багато провідних учених-педагогів.

В. Лихвар, вивчаючи досвід викладання образотворчого мистецтва, зазначає, що сучасні педагоги Н. Завізна, О. Ямпольська, В. Александров, В. Шнейдеров, Н. Володіна-Панченко, О. Ларін наголошують на унікальній образотворчій ролі комп'ютера [4]. Велике значення мають образотворчі ефекти комп'ютера, завдяки яким можна демонструвати процеси і явища, що вивчаються.

Учені роблять одностайний висновок про те, що навчання учнів образотворчого мистецтва завдяки допомогою комп'ютерній графіці сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості учнів, насамперед їхніх творчих здібностей; значно розширює можливості для інтенсивного емоційно-активного введення дитини у світ мистецтва та художньої творчості; у малюнках дітей відбувається швидкий та закономірний перехід від площинного бачення світу до об'ємного; учні розуміють і використовують у своїх роботах основні закони композиції; чіткіше розуміють лінійну та просторову перспективу. Комп'ютер повинен бути не замість, а разом з олівцем і пензлем та іншими традиційними художніми матеріалами, тобто преамбулою концепції використання засобів комп'ютерної графіки в межах уроку образотворчого мистецтва повинна бути ідея максимальної ефективності розвитку творчих здібностей без зайвого захоплення лише засобами комп'ютерної графіки.

Аналіз рекомендацій викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі, які пропонувалися в зазначений етап, дає підстави зробити такі узагальнення:

1. Сучасний урок образотворчого мистецтва спрямовано на формування в учнів пізнавальних інтересів та здібностей на те, щоб служити важливим засобом їхнього загального розвитку.

2. Процес навчання вимагає використання сучасних технічних засобів.

3. Перед учителем поставлено такі завдання: озброїти учнів свідомими, міцними й глибокими знаннями і способами виконання дій; формувати самостійність, активність, творчу ініціативу, вміння творчо розв'язувати будь-які завдання, що можуть трапитись у житті, на виробництві; розвивати вміння самостійно вчитися, здобувати й поглиблювати свої знання; відпрацьовувати навички і творчо застосовувати їх на практиці; формувати в учнів позитивні мотиви навчання, потребу в розширенні знань, позитивне ставлення до навчальної праці; ознайомлювати з актуальними сучасними проблемами, які стоять перед нашою державою, суспільством [17].

Для цілеспрямованої мистецької освіти в загальноосвітній школі потрібно передовсім розробити методологічні основи методики навчально-виховної роботи з використанням досвіду минулих років. Правильне розв'язання проблем у теоретичному плані має значення не лише під час з'ясування природи і сутності мистецтва, специфіки і критерію художності, але й у процесі розгляду питань методики навчально-виховної роботи.

На основі загальних завдань навчання образотворчого мистецтва в досліджуваній етап, можна сформулювати низку специфічних методичних завдань:

1) допомогти підростаючому поколінню пізнати красу навколишнього світу, розвинути спостережливість; правильно спрямувати їх на естетичне сприйняття світу.

2) сприяти вихованню художнього смаку і матеріалістичного світосприйняття, допомогти зрозуміти красу дійсності і естетичні ідеали епохи.

3) розвинути творчі здібності, образне бачення і уявлення.

4) повідомити основні положення і принципи реалістичного мистецтва, виробити елементарні навички з образотворчого мистецтва; розглянути основні технічні прийоми роботи.

5) ознайомити з видатними творами вітчизняного і зарубіжного образотворчого мистецтва; прищепити любов, зацікавленість та повагу до образотворчого мистецтва.

Для здійснення всіх навчально-виховних та методичних завдань з образотворчого мистецтва за стандартною шкільною програмою передбачено чотири види занять: малювання з натури, малювання на теми, декоративне малювання, бесіди з образотворчого мистецтва.

Автор Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах Л. Масол пропонує умови її реалізації в таких напрямках:

1) нормативне забезпечення (невідкладна потреба розроблення закону «Про художньо-естетичну освіту та виховання»);

2) наукове та організаційно-методичне забезпечення (створення навчально-методичної бази – програм, підручників, методичних посібників, довідкових енциклопедичних видань, словників з мистецтва для учнів і вчителів);

3) кадрове забезпечення (модернізація вищої та післядипломної педагогічної освіти з урахуванням потреб поліхудожнього виховання школярів, започаткування галузевого підходу до підготовки і перепідготовки вчителів художньо-естетичного профілю;

4) матеріально-технічне забезпечення, оскільки постійний дефіцит сучасного технічного обладнання саме для мистецької галузі (аудіовізуальної апаратури, якісних касетних фонохрестоматій і комплектів слайдів, відеоматеріалів, CD тощо) в умовах інформаційно-техногенного суспільства вкрай негативно позначається на результатах художньо-естетичного виховання учнів: невпинно збільшується дистанція між тим, що існує в культурно-інформаційному просторі, і тим, що використовується в школі та позашкільних навчальних закладах [13, с. 72].

Система художньо-естетичного виховання має відкритий характер, широкий простір для вдосконалення, відродження кращих національних культурних

традицій і впровадження найсучасніших інноваційних ідей. Головне, щоб нагальну потребу в кардинальних змінах у цій царині відчували й усвідомили не тільки представники вузького кола фахівців-науковців і педагогів-практиків, а й усі члени суспільства, причетні до виховання дітей і молоді – майбутнього України.

Для правильного й успішного розв'язання всіх цілей та завдань поставлених програмою з образотворчого мистецтва в школі, потрібно насамперед визначити принципи побудови навчального процесу, які б давали найкращі результати. При цьому важливо використовувати сучасні дані науково-теоретичних й експериментальних досліджень, а також передовий педагогічний досвід минулих років з урахуванням вікових особливостей психічного й духовного розвитку дітей [9, с. 14-17].

Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що успіх художнього виховання можливий лише за умови планомірного, систематичного залучення людини до мистецтва, і чим раніше воно почнеться, тим краще, тому що органи чуття в дитячому віці найбільш чутливі. Художньо-естетичні переживання дитячих років залишають глибокий слід у пам'яті людини, уявлення з дитинства мають велике значення для формування естетичних відчуттів. З цієї позиції образотворче мистецтво як засіб естетичного виховання опиняється в найбільш сприятливих умовах, оскільки в усіх дітей спостерігається підвищений потяг до образотворчого мистецтва – вони із задоволенням виступають і як глядачі, і як творчі працівники.

Правильна організація навчально-виховної роботи з образотворчого мистецтва в школі вимагає науково-теоретичної бази, глибокого знання специфіки свого предмета, завдяки чому можна побудувати методiku роботи з дітьми.

Аналіз методики викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах України другої половини ХХ ст. дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку освіти в школах функціонує система комплексного підходу до реалізації мети і завдань образотворчого мистецтва з урахуванням педагогічного досвіду зазначеного періоду. На нашу думку, це є найкращим шляхом забезпечення навчального предмету, який органічно поєднує вимоги формування теоретичних і практичних знань, умінь, навичок школярів до їхнього творчого розвитку.

У процесі дослідження було виокремлені наступні положення:

– досліджено особливості методики викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ ст. Заслуговує на увагу той факт, що в контексті розвитку методики викладання образотворчого мистецтва в межах вітчизняної педагогіки її основні положення почали реалізовуватися в навчально-виховному процесі з 20-х рр. ХХ ст. і певною мірою діють в сучасних умовах. Зокрема це: методика «комплексного навчання малюванню» (О. Боровиков, В. Єлін, Д. Кардовський, М. Кириченко, Г. Коробов В. Кузин, М. Ростовцев, М. Солом'яний); методика «розвитку вільної творчості дитини» (А. Бакушинський, І. Глинська, Г. Лабунська, Л. Любарська, Б. Неменський, В. Пестель, В. Полуніна, Н. Фоміна, Б. Юсов);

– визначено, що в 1950–1960 рр. методику викладання образотворчого мистецтва було обґрунтовано з позиції теорії і практики педагогічної науки з урахуванням попереднього досвіду і сучасних вимог. З'ясовано, що справжній поштовх у розвитку теоретично-методичних рекомендацій викладання образотворчого мистецтва спостерігався лише в 1970-х рр. ХХ ст., коли група митців, педагогів, учених під керівництвом Б. Неменського та Б. Юсова розпочала науково-дослідницьку та практично-методичну діяльність, спрямовану на створення нової системи художньої освіти та естетичного виховання школярів засобами образотворчого мистецтва. Учені розробили та апробували адекватні навчальні програми, посібники і підручники для загальноосвітніх шкіл та створили сучасні методики викладання образотворчого мистецтва;

– встановлено, що у перших варіантах нових методик зміст уроків та види діяльності учнів структуровані за трьома напрямками: «зображення на площині», «зображення в об'ємі» та «сприймання мистецтва». У процесі широкомасштабного впровадження (на теренах усіх республік колишнього Радянського Союзу та в Україні, зокрема) їх було удосконалено так, що навчальна та художньо-творча діяльність учнів набула нового змістового наповнення за такими умовними напрямками: колір, форма, композиція, простір та об'єм, сприймання дійсності, сприймання творів мистецтва. Основним завданням уроків образотворчого мистецтва, які викладали за цими методиками, було проголошено систематичний розвиток у школярів спроможності сприймати художній образ з його подальшим відтворенням у власних художніх роботах. На наш погляд, це дало змогу докорінно змінити підходи як власне до змісту шкільного предмету «образотворче мистецтво», так і до принципових позицій стосовно розвитку творчої активності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що сучасний майбутній учитель образотворчого мистецтва має усвідомлювати художню галузь як особливу сферу соціокультурної практики, що забезпечує трансляцію культурних зразків від покоління до покоління, володіти науково-гуманістичним світоглядом, бути здатним до перегляду власних позицій, вибору нових форм і методів роботи, мати культуру мислення, творчості, мови, професійного спілкування.

Вивчення зазначених аспектів розвитку мистецької освіти та її інтеграційних процесів у європейський простір, допоможуть сформуванню у студентів цілісне уявлення про її пріоритетні напрямки, сучасні психолого-педагогічні, художньо-творчі технології, побудованих на принципах розвиваючого навчання; спираючись на передовий педагогічний досвід, закласти основи професіоналізму, що дозволить здійснювати педагогічну діяльність на рівні сучасних вимог у підготовці майбутнього фахівця в контексті євро інтеграційних процесів в освіті України, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков С. М. Художня освіта в Україні. Матеріали науково-практичної конференції: *Художня освіта в Україні: Сучасний стан, проблеми розвитку*. К.: Академія мистецтв України, 1998. С. 9–12.

2. Ковальов О. Є. Методика викладання декоративного мистецтва у початковій школі: Навчальний посібник для вузів. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1997. 204 с.
3. Коновець С. В. Образотворче мистецтво в початковій школі: методичний посібник. К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2000. 80 с.
4. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Теорія і методика виховання. Херсон, 2003. 22 с.
5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. (Вища освіта ХХІ століття). К. : Знання, 2003. 450 с.
6. Малежик Ю. М. Історія підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах України у другій половині ХХ століття / Ю. М. Малежик // Мистецтво в реаліях сучасної освіти: Всеукр. наук.-практ. конф. : збірник наукових праць. – Полтава, 2010.– С. 271–277.
7. Малежик Ю. М. Особливості методики викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ століття / Ю. М. Малежик // Актуальні проблеми педагогічної науки: IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 11–12 березня 2013 р. : матеріали конф. – Миколаїв : Нова освіта, 2013. – С. 24–26.
8. Малежик Ю. М. Професійна підготовка майбутнього фахівця образотворчого мистецтва в контексті духовної та гуманістичної спрямованості в історії розвитку мистецької освіти України / *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World. Volume of Scientific Papers. The Academy of Management and Administration in Opole*, 2018; ISBN 978-83-946765-1-3 (electronic edition); pp.770, illus., tabs., bibls. – P. 483–489.
9. Малежик Ю. М. Розвиток образотворчої грамотності студентів педагогічних спеціальностей на заняттях з методики образотворчого мистецтва. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 72 том 2 : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – С. 14–17.
10. Малежик Ю. М. Творчий підхід художників-педагогів до викладання образотворчого мистецтва в школі (друга половина ХХ століття) / Ю. М. Малежик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол. Н. В. Гузій (відповідальний редактор) та ін. – Вип. 8 (18). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 59–63.
11. Малежик Ю. М. Теоретичні та історичні особливості розвитку мистецької освіти України другої половини ХХ століття / Ю. М. Малежик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: Збірник наукових праць / Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 25–27 квітня 2013 року. – Вип. 14 (19). Частина 1. – К. : НПУ, 2013. – С. 213–217.
12. Мельничук С. Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів [Текст] : історико-педагогічний аспект 1860–1970 рр. К., 1995. 200 с.
13. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посібник для вчителів / Л. М. Масол та ін. Х. : Ранок, 2006. 256 с.
14. Мужикова І. М. З історії становлення професійної та загальної образотворчої освіти. *Збірник наукових праць. Випуск 6–7 (20–21). Серія «Педагогічні науки».*

Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2007. С. 225–234.

15. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: [монографія] / за заг. ред. І. А. Зязюна. К. : Наукова думка, 2003. 262 с.

16. Про оцінку діяльності школи: Інструктивний лист Міністерства освіти СРСР від 7.09.1976 р. № 085 14/12 // *Основи законодавства про освіту: збірник*. К. : Рад.школа, 1978. С. 107–111.

17. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах : посібник для вчителя. К. : Магістр, 1997. 256 с.

18. Святненко Г. В. Становлення і розвиток вузів культури й мистецтв в Україні в радянський період : авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. іст. наук : 17.00.01. Теорія та історія культури. К., 1996. 22 с.

19. Сокальський О. С. Мистецька освіта на Україні. К. : Музична Україна, 1967. 88 с.

20. Томашевський В. В. Організація творчої роботи молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09. Криворізь. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2003. 20 с.

21. Шляхи удосконалення художньо-естетичної освіти учнівської молоді в умовах відродження національної культури / відпов. ред. О. П. Щолокова. К., 1992. 280 с.

22. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX і середини XX ст.: Структурування, методологія, художні позиції. Львів : Українські Технології, 2005. 528 с.

23. Ф. 166 Міністерство освіти УРСР. 1959 р.
оп. 15.

Спр. 5496. Управління підготовки вчителів. Навчальні плани педагогічних інститутів. Затверджено Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (9 липня 1959 р.), Київ, 1959. 93 арк.

DOI: <https://doi.org/10.36550/978-617-8245-57-3-3>

РАДУЛ О. С.,

доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-00030627-1541>

ВИЩІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ У XVI–XVII СТ.

Особливістю розвитку освіти загалом та вищої зокрема у XVI–XVII століттях було те, що навчальні заклади підпорядковувалися церковним організаціям. Так відбувалося в усіх країнах Європи із часів Середньовіччя. Території сучасної України – колишні південноруські князівства з XIV ст. увійшли до складу Польщі і Литви. У XVI ст., відповідно до Люблінської унії (1569) була утворена нова держава – Річ Посполита. Головну роль у ній захопила Польща, влада якої, крім Галичини і Поділля, поширилася на Волинь, Придніпров'я, Брацлавщину. Прийняття в 1596 р. Брестської церковної унії спричиняє різкий наступ католицизму на українські землі. Водночас в Європі поширюється рух за Реформацію і різні протестантські течії з'являються в Речі Посполитій, зокрема й на українських землях. Усе це зумовлює створення шкіл,